

ԶԱՐԶԱՐԱՆՔ ԵՒ ԽԱՉ

Խաչուիլ՝ ուրիշներուն համար եւ կամաւ՝ կոչում է մեծ: Խաչուիլ իր խել մեղմեցնել համար եւ ակամայ՝ պատիժ է արժանի, բայց գրուքեան կարօս . . . :

• • •

Խաչեր կան եւ շա՛ս Խաչեր՝ նշան կիրքի, նախանձի եւ ասեղութեան. Խաչեր աւազակի՝ զօր պէտք չէ՝ երբեք շիրտի Յիսուսի Խաչին հետ .

Հոգի՛, տաճար ողորդական, որուն ներկայ պիտի ըլլաս Աւագ Հինգշաբթի գիշեր, պատմել զանց կ'ընեմ, զի ան ո՛չ միայն տխուր է և որուն չես կրնար ունկըղիւ առանց արցունքի, այլ արդէն ակնատես պիտի ըլլաս անոր տեսակ մը ներկայացման. պիտի լսես նախ աղեխարշ պատմութիւնները Յիսուսի տենդոտ հալածանքին, աւազակարոյ ձերբակալութեան, քահանաներու, դպիրներու և երէցներու ձրի ամբաստանութեան և անիրաւ դատաստանին, ժողովուրդին՝ որ դեռ երէկ «օգնանա» կը պոռար Անոր, այսօրուան օր խաչ հանա աղաղակներուն, ոմանց նոյնիսկ թուքին ու մուրին, ոմանց սուտ վկայութիւններուն, այլոց անագորոյն ծեծին ու շարչարանքին. պիտի լսես Յիսուսին արհամարհոտ լուսթիւնը կամ Անոր կորուկ բայց հատու պատասխանները դատաւորներուն, և հուսկ ուրեմն պիտի տեսնես Յիսուսի տառապանքները և խաչելութիւնը, եւ այս բոլորը ընդելուզուած՝ ողբաձայն ալելուներու, սաղմոսերգութեանց, թրթուռ և դողդոջուն աւետարանական ընթերցումներուն, թաւ ու թախծոտ շարականներուն և ապա՝ հո՞ծ խաւարին մէջ մերթ գոռ և մերթ մեղմանոյ ձայնին քարոզչին, զոր ժողովուրդը կը լսէ երբեմն լուռ և երբեմն հնկեկաձայն:

Այո՛, Հոգի՛, այս բոլորին հանդիսատես ըլլալ, լսել այս բոլորը երգուած աղեկաւ ձայնով, բաժնել համակրօրէն Յիսուսին անհո՛ւն վիշտը, շարչարանքն ու տառապանքը և վկան ըլլալ իր մահուան,

ո՛հ, անհանդուրժելի՛ և անկրեկի՛ է հաւատացեալին համար . . . :

— Բայց ի՞նչ եղար, Հոգի՛. ինչո՞ւ երեսդ այդպէս կը ծածկես ու կուլաս հեկեկալէն . . . : Զէ՞ որ այլեւս չուզեցի քեզ տեսնել այդպէս յուզուած և վրդովուած, մահաւանդ արցունքոտ աչքերով . . . և անոր համար չէ՞ որ մանրամասնօրէն այսօր չուզեցի պատմել վերջին օրերը Յիսուսին:

Երէ՛ցս, իրաւունք ունիք, շա՛տ իրաւունք՝ երբ ինձ կը յիշեցնէք աւետիսս և ուխտս, բայց անոնք ուրիշ եւ կեանքը ուրիշ է, երբ իրողութիւնը բացատրի է և վեր մարդկային կարողութիւնէն . . . : Երբ ինձ կը յիշեցնէք ուխտս, ինչո՞ւ չէք խորհրդէ մարդ եմ ամէն բանէ առաջ և մի՛ս ու ջիղե՛ր ունիմ: Այո՛, Երէ՛ցս, մարդ եմ և տկար արարած, չեմ կրնար և չկրցայ հանդուրժել հրեշային վարմութիւն մարդոց՝ հանդէպ անմեղին, միակ Բարին և մեր Բարերարին որ Յիսուսն է, որ Յիսուսը եղաւ, որուն դեռ քանի մը օր առաջ թաղաւորական փառք կ'երգէին և այսօր վրտենք անհերքելիօրէն որ մեր փրկութեան համար մարդացած սէր-Աստուածն իսկ է որ այսպէս կը խաչեն մարդիկ . . . :

Քեզի չլսած, Երէ՛ցս, օրե՛ր առաջ սկսած եմ արդէն ապրիլ վիշտն ու տառապանքը, շարչարանքն ու խաչը և մա՛հը՝ պաշտելի վարդապետին, զոր ա՛յնքան խոր ճանչցուցիք և ա՛յնքան անհուն սիրցուցիք ինձ՝ ձեր բացատրութիւններով . . . : Ընէ՛ք, Երէ՛ցս, ինչպէ՛ս չլսած ա՛յնքան հրեշային անգթութեամբ և անիրաւ կերպով խոչտանգուած, խաչուած և մեռած Աստուծոյ Որդւոյն անդամանելի կորուստը:

— Կորուստ. ո՛չ Հոգի, այլ իր բառերով՝ կեանք յաւիտեակաց . . . :

— Կորուստ՝ թո՛ղ ըլլայ մեզ համար, Երէ՛ցս, քանի որ մեր աչքերը պիտի չտեսնեն վաղը զինք, և պիտի լսեն միայն իր մատնութիւնը և երեսուն արծաթի վաճառումը աշակերտին կողմէ, պիտի լսեն պատմութիւնը իր անարգուելուն, շարչարուելուն, թուքին ու մուրին՝ իր օրհնեալ երեսներուն, իր պաշտելի գլխուն իշած ան-

գույթ հարուածներուն, ինչպէս բոլորն՝ պատմութիւնը վերջապէս իր խաչին և մահուան . . . : Եւ զարմանալին ու գայթակղելին՝ պատմութիւնը՝ իր բոլոր աշակերտներուն վատագի փախտեան ու խաչին վրայ բեկեռուած՝ իր սուրբ շրթունքներէն արտասանած ներումի խօսքերուն, և խօսքերուն՝ ո՛հ, իրեն հետ խաչուած, բայց զղջացող աւազակին և զինք դառնորէն հեզնո՞ղ, չարչարո՞ղ և խաչող զինուորներուն ուղղուած . . . : Եւ, երէ՛ցս, հուսկ ուրեմն պիտի լսեմ պատմութիւնը իր օգնութիւն ազադակող կանչերուն և պարապ երկնքին անկարեկիր լռութիւնը, Ըսէ՛ք, երէ՛ցս, ի լուր ձեր բեկքեկ ձայնին և ի յուշ այս բոլորին, ինչպէ՛ս մնամ լսու, անկարեկիր և անյո՞յզ, մարմարէ պաղ և անշարժ արձանի մը պէս . . . : Սա, երէ՛ցս, պա՛րզ, հէքեաթունա՛կ և սեւ մէկու մը պատմութիւնը չէ, այլ մեր Փրկչին, մեր Բարեբարին կեանքն է և մի՛ր իսկ կեանքին պատմութիւնը, իրական և ճակատագրական, զոր այժմէն, ի յառաջագունէ դատապարտուած ենք լսել և ապրիլ . . . :

— Բայց, Հոգի՛, երանի չե՞ս տար այդպէս չարչարուած, տառապած, խռտանգուած, ջախջախ ու խաչուած հոգւոյն որ կնիքը ունի կոշուկին և մեռած, ու թաղուելէ վերջ, երբորդ օրը պիտի իրապէս թաւալէ զինք գերեզմանող փոսին ժայռը և յարուիրն առած՝ հոնկէ դուրս պիտի գայ աւելի պերճ, լուսաւորութեթև, պիտի թևեր առնէ յաղթական և վերագտած իր աստուածութիւնը, համբաւալէ առաջ երկինք, քառասուն օրեր պիտի թևածէ հոս հոն, իբրև ոգի, մերթ երևալով իր սիրելիներուն — Մագդաղենացիին, աշակերտներէն ոմանց, աշակերտներու ողջ երամին, պիտի խօսի և պիտի գործէ հիմաւորելու համար իրենց երկրուն հաւատքը, ամենուն ներշնչելով հաւատքն ու յոյսը յարութեան:

Ո՛հ, Հոգի՛, եթէ հաւատքն ունիս այս իրողութիւններուն, պարտականութիւնդ պիտի ըլլայ երթալ եկեղեցին, լսել, հոգ չէ՛՝ յուզուած և լալով՝ Յիսուսի վերջին օրերու ողբերգական պատմութիւնը և խորհիլ . . . խորհիլ՝ մարդուն անխորաչափելի ազիրութեան, իր տղէտ ոգիին անսահման անխրաւութեան, իր հրէշային անգթութեան, իր տխուր նկարագրին յաւիտեանական չա-

րութեան, իր շահամուլ եսասիրութեան, թափուած արիւնին ի դուր աղբերահոսումին. մէկ խօսքով՝ «Աշխարհի թագաւորութեան» դեռ ամբահիմն տոկունութեան վրայ և դուրս գալ եկեղեցիէն կլանուած այդ խորհուրդով, բայց նաև թե՛ առած յոյսով յարութեան, որ պէտք է արեւալուսէ դէմ. քիչ վրայ, ճառագայթելու համար իբրև իրականութեան անխառն ժպիտ՝ հոգիէդ ու կեանքէդ ներս: Այո՛, Հոգի՛, որբէ՛ ալ. քերդ և պաղարիւն մտիկ ըրէ այսօրուս բացատրութիւններուս որպէսզի հաւատքի անթարթ ու պայծառ աչքերով կարենա գիտել խորհուրդը խաչին, խորհուրդը կըսեմ մարդկային փրկագործութեան տա՛մին որ խորհուրդը եղաւ նաեւ ճշմարիտ կեանքին:

Այո՛ Հոգի՛, գիտեմ, բոլորովին խելամուտ պիտի չըլլաս խորհուրդին ներքին և ամբողջական իմաստին, բայց պիտի զմայլիս անոր վրայ և պիտի ապրիս գայն՝ զարմանալով . . . :

Եւ յետոյ, Հոգի՛, չըսի՞ր որ այլևս գիտակից և փորձառու եղար, քաջ պիտի գտնուիր ո՛չ միայն Յիսուսին՝ այլ քու անձնական խաչիդ հանդէպ. որովհետեւ ա՛յլ գիտակ ես թէ կեանքը ամբողջ, մանաւանդ ընտելաներուն կեանքը խաչ է եւ մահ . . . : Ա՛յդ է տիեզերական օրէնքը, ա՛յդ է հեռւււոր անջնջելի ճակատագիրը ամենուն: Ըսէ՛, Հոգի՛, չկա՞յ հակասութիւն այդ յայտարարութեանդ և ա՛յս սկարուքեանդ միջև, ի՞նչ կ'ըսեմ՝ միջևը աւետիսիդ որով խնդամոռեցիր զիս՝ և այսօրուան յուսահատութեանդ . . . :

Եւ տակաւին: Սա, Հոգի՛, պատմութիւնն է միայն՝ երկու հազար տարիներ առաջ ապրուած կեանքի մը, թող ըլլայ այդ կեանքը մեզ համար մարդացած Աստուծոյ, և այդ՝ այսօր քու կողմէդ զգացուած օրրոտով և տեսնուած երեակայութեամբ: Հապա եթէ դուն ի՛նքդ ըլլայիր մատնուածը անիրաւուածը, չարչարուածը, խաչուածը և մեռնելիքը, ամենքէն լքուածը և անյոյսը և անյոյսը յարութեան և անմահութեան. այդ անյոյս և անլոյս պարագային, ըսէ՛, Հոգի՛, ի՞նչ պիտի ընէիր . . . : Ո՛հ, Հոգի՛, լսէ տրտում՝ բայց ոչ անյոյս

խաչին և մահուան պատմութիւնը և ի յուշ իր յաղթական յարութեան, ըսէ՝ աներկեւան հաւատքով. — «Յիսուս պէտք էր խաչուէր, քաղուէր և յարութիւն առնէր՝ որպէսզի մենք ամենքնիս ալ ուժը ունենայինք որ մը խաչուելու, մեռնելու և քաղուելու ուրիշին համար, եւ յոյսը ունենալինք յարութեան և անմահութեան . . . :

* * *

— Ի՞նչ ըսեմ . . . : Իրաւունք ունիք, երէ՛ցս: Բայց սա լա՛ւ գիտցէք. — թէ և այս վայրկեանին շատ խոռոված, շատ ալալած և ինքզինքէն դուրս, սակայն տէր եմ և տէր պիտի մնամ խոստովիս: Այո՛, երէ՛ցս, քաջ պիտի մնամ և պիտի հանդուրժեմ ո՛չ միայն պաշտելի Վարդապետիս փրկագործութեան տոճմին պատմութեան, այլ պիտի քաջ մնամ զիմացը կոչումիս, զիմացը անձնական խաչիս . . . : Այո՛, երէ՛ցս, քաջ պիտի ըլլամ: Ինչո՞ւ տուխոսարմ, թերեւս պիտի լամ, որովհետեւ զուտ հոգի չեմ, միս, արիւն և ջիւղ եմ, կը զգամ ցաւ ու տառապանք, բայց պիտի լամ մանաւանդ սրտով, որովհետեւ կոչուեմի, զիտակցութեան տէր եմ, զիտեմ թէ անմեղ եմ, անձնուրաց եմ և զիտեմ նաեւ որ զիս խաչելիք աշխարհը չար, անիրաւ, նախանշոտ, շահամուլ և եսամուլ է . . . : Եւ երէ՛ցս, մի մոռնաք որ Աստուածորդին իսկ ըսաւ. — «Հոգիս յոժար է, բայց մարմինս տկար»:

Այո՛, երէ՛ցս, մարմինս սկաւ եւ զիտեմ՝ ամէն դաւաճանութիւն անկէ է որ պիտի դալ, բայց վստահ եմ հոգիւս քաջութեան վրայ. ան պիտի յաղթանակէ հուսկ ուրեմն, որովհետեւ պիտի զոհուի ճշմարտութեան համար և պիտի մնայ անմահ: Միայն թէ երէ՛ցս, իմ անձնական պարտականութեանս հաւատարմութիւնը ծառայէ՛ր մանաւանդ արդարեւրութեան, որը զբարստարար է՝ և կը մնայ նոյնը, միշտ հաւածուած ու խաչուած օվասն արդարութեան, այսօր ալ՝ ինչպէս էր երէկ . . . :

— Սա աւելի՛ պատճառ մըն է, Հոգի՛, որ դու ստոյլկեանի մը պէս քաջ և անայլալ մնաս սկզբունքներուդ առջեւ, ինչ որ ալ պատահի քեզ, տանիս լո՛ւս և համբերութեամբ, առանց արտունջի և տկարութեան, քանի որ ան պատմութիւնն է բոլոր

արդարեւրուն, պատմութիւնը բուն իսկ կեանքին. այո՛, Հոգի՛, խաչերը միշտ տընկուած են. նայէ՛ որ քուկինդ ըլլայ խաչը արդարին, խաչը ընտրեալին, խաչը Յիսուսին, որուն պիտի վիճակի հակառակորդանորէն յալըրութիւն, յարութիւն և անմահութիւն . . . :

Ինչո՞ւ լռեցիք:

— Կ'ամէնամ պատասխանելու . . . :

— Չըլլա՞յ դարձեալ այլալիցաւ միտքդ և կը վախնաս զալիքէն, և պիտի ընկրկիս ուխտիդ կատարումէն:

— Այլալում՝ այո՛, բայց ընկրկում՝ ո՛չ, երէ՛ցս: Այլալիցայ՝ որովհետեւ զբժուա՞ր է, շատ դժուար գալիքը զիմակալել:

Բայց երէ՛ցս, միշտ քաջ եմ և հաւատարիմ ուխտիս. սիրով պիտի խմեմ ինձ երկարող բաժակը կոչումին և պիտի չհրաժարիմ. միայն թէ ներեցէ՛ք տկարացումներուս . . . : Ներեցէ՛ք, երէ՛ցս, և ըսէ՛ք, խօսեցէ՛ք ինձ որ աւելի՛ սրտապնդուիմ և մխթարուիմ:

— Ներել՝ իմ պարտականութիւնս է, Հոգի՛, բայց ներել՝ ինչ բանի՞ համար, ներել՝ քու մը մեղքդ: Դալով նոր և քաջալերել խօսքին, ըսէ՛, Հոգի՛, ինչի՞՞ կը սպասես արդեօք:

— Հոգի՛, ինչպէս քանիցս ըսած եմ, անոնց մասին չկայ զիտական և շօշափելի փաստ, ինչ որ յամառօրէն և անիրաւ կերպով կը պահանջեն բանապաշտ և զիտական մարդիկ և ինչ որ դուն կը պահանջես այժմ տեսակ մը շուտբաժ . . . : Բայց կայ նախ սիեզերական հաւասքը մարդոց, ո՛ւր ալ անոնք գտնուին և ի՛նչ կրօնք ալ դաւանին: Երկրորդ՝ կա՛ն Յիսուսին տուած փաստերը, տրուած իր աշակերտներուն և հաւատացեալներուն: Այդ փաստերը հիմերն են մեր կրօնքին և անոր դաւանանքին, զորս ըսիր թէ կ'ընդունիս և կը սիրես: Մարդ ի՛րապէս բխսոցեայ է՝ այդ դաւանանքներով և չէ՛ բխսոցեայ առանց անոնց, այլ է իմաստասէ՛ր մը միայն. իմաստասէ՛ր՝ միշտ որոնող և միշտ կասկածոտ. հաւատացող՝ այսպէս կամ այնպէս. տէր՝ զանազան դրութեանց, հոգեպաշտ կամ նւթապաշտ, և կամ պարզ անհաւատ . . . : Հոգի՛, կը խորհիմ թէ մարդուն

համար աւելի լաւ է առ այժմ առեղծուածային, անճանօթին — որ մենք Աստուած կը կոչենք — կրօնական, մանաւանդ քրիստոնէական լուծումով և անոր ճշմարիտ լուսաւոր և ազնուական հաւատքովը դահանալ — հաւատք՝ որ հիմնուած է զգացական և փորձառական փաստերու վրայ — և անով զօրանալ, մխրթաւորել, ապրիլ ու գործել, քան թէ կասկածել, աննպատակ որոնել և գործել, օրօրուել և մնալ անմխրթաւոր՝ կեանքի մէկը միւսէն ծանր դիմադրութեանց առջև։ Այնպէս չէ՞, Հոգի՛։

Այո՛, Հոգի՛, մենք, քրիստոնեայ եւրէնցներ և անկեղծ հաւատացեալներ, աւելի՛ կարևորութիւն կ'ընծայենք հոգիով զգացուած ճշմարտութիւններու, որոնք աւելի առողջ, ուղիղ և ազնուական են և աւելի յիշ՝ գործնական գեղեցիկ և օգտաւոր արդիւնքներով, և ապրելու յարաբերական օրինակելի կեանքով մը՝ անոնց թելադրութիւններուն, մանաւանդ Աւետարանի բարձր բարոյականին համեմատ, քան թէ զիտական և աւելի շօշափելի նկատուած ճշմարտութիւններուն, որոնք զըմբատաբար կամ գործ չունին հոգիին և հոգեկանին հետ — և մարդ հոգիով միայն կ'ապրի — հետեւաբար կը մնան լուռ՝ կարեւոր և կենսական խորհուրդներու մասին, կը մնան պաղ՝ հանդէպ բարոյականին, ուստի կ'ապրին կեանք մը ընդհանրապէս անարգ, գոհնիկ, ստորին, անբարոյ կամ ապարարոյ, և կամ մարդը կը թողուն առանձին ինքզինքին հետ, թո՛ղ, ալա՛ր, անմխրթաւոր և արժանի զթութեան և լացի։

Հոգի՛, ունիս և ունեցիր հետզհետէ ամուր, լայն ու պայծառ հաւատք, գիտցի՛ր՝ սա անգերազանցելի այն զօրութիւնն է որով մեր հոգին ինքզինք կը զգայ մի՛ Բրիստոսի հոգւոյն հետ, և կ'ապրի լրիւ անոր կեանքը իր բոլոր պարտականութիւններով սիրոյ, նուիրումի, գութի, հրաշքի, զոհուածութեան, քաջութեան, խաչի և մահու և ապա յարութեան և անմահութեան . . .

Նման հրաշալի զօրութեան մը զգացումը միայն կը զօրէ հրաժարել ստորին կիրքերէն և ասորժականերէն, անասնական բերումներէն և ապրումներէն, և յայտնութեամբը, զարգացումովը թաքուն, առողջ,

գեղեցիկ, անհուն և բազմաշնորհ ուժերուն, կը միացնէ գայն Բրիստոսի ոգիին, և կ'ընծայէ զինք մարդ տալար՝ գործելու համար գործեր աստուածային . . .

Դո՛ւն, Հոգի՛, այսօր թէ և տկար և ազգուն, բայց վստահ եմ՝ տէր ես այդ օրութեան։ Ուստի կը յորդորեմ քեզ ամբաղեցնելու և ճոխացնելու գայն, ըլլալու համար միշտ աննկուն։ Մի՛ վախնար, Հոգի՛, խորհէ միշտ բարին ու ճշմարիտը և ինչ որ ալ պատահի կեանքիդ մէջ, նոյնիսկ խաչ և մահ՝ ապրի՛ր զանոնք քաջաբար . . .

Մի՛ վախնար մանաւանդ երբ կոչուովիս խաչին վրայ մնաւ առանձինն, առանց օգնութեան խօսքի և ձայնի. վստահ եղի՛ր, Հոգի՛, թէ և Աստուած միշտ երկրիքէն չ'իջնէր օգնութեան գալու համար խաչուողին, բայց չի՛ւքեր զանոնք որ անկեղծօրէն կը հաւատան իրեն և կ'ապրին իրենց մարդկային կոչումը. զա՛յդ պիտի տեսնեն՝ երբ առնեն յարութիւն և ապրին կեանքը անմահութեան . . .

Ուստի, Հոգի՛, կոչ կ'ուզեմ քեզ երթալ եկեղեցի և կատարել հաւատացեալի բոլոր պարտականութիւններդ քաջաբար։ Մնացի՛ր անվհեր ու քաջ զիմացը խաչին որ կեանքն իսկ է արդարներուն։ Այո՛, Հոգի՛, գնա եկեղեցի անխափան, լսէ՛ և ներշնչուի՛ր, լսէ՛ և սիրտ առ պատմութեանէն Յիսուսի ողբերգական վախճանէն, լսէ՛ զանոնք իբրեւ դաս՝ որ կ'աւանդէ Յիսուս բեմէն իր արիւննոտ խաչին բոլոր իր յաջորդներուն, ըլլա՛ն անոնք վատօրէն փախչող աշակերտներ — որոնց սէրը սակայն կը զգայ իր հոգին — թէ իր եկեղեցւոյ բոլոր հայրերն ու հաւատացեալները՝ հաւատքս մեծ է, Հոգի՛, քու մասիդ, եթէ չես իսկ՝ պիտի ըլլաս օր մը ճշմարիտ քրիստոնեայ, իսկապէս փրկուած եւ փրկով՝ մարդը նւարիս . . .

ՀԱՅԿԱՉՈՒՆ Ա. ՔԶՅ. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ

